

Вячаслаў Швед
(Гродна)

Праправы ліцвінскасці (беларускасці) у дзейнасці вучнёўскіх і студэнцкіх гурткоў і таварыстваў на беларускіх землях (першая чвэрць XIX ст.)

Аб ліцвінскім сепаратызме (аўтанамізме, рэгіяналізме) і ліцвінскім патрыятызме падчас паўстанняў 1794, 1830-1831 і 1863-1864 гадоў, перыяду напалеонаўскіх войнаў 1805-1815 гг. мне пісаць ужо даводзілася¹. Закранаў я і ліцвінскасць Адама Міцкевіча і сябраў патаемных таварыстваў 1810 — пачатку 1820-х гадоў². Цяпер хацелася б паглыбіць і даць комплексна апошнюю названую праблему — праправы ліцвінскасці (беларускасці) у дзейнасці вучнёўскіх і студэнцкіх гурткоў і таварыстваў на беларускіх землях (першая чвэрць XIX ст.). Разгляд будзе ісці па храналагічнаму прынцыпе.

У 1813-1814 гг. Тамаш Зан арганізаваў з вучняў Маладзечанскага вучылішча таварыства „Войска Марса і Апалона”, сябры якога прагульваліся за горадам, маршыравалі, разыгрывалі бітвы, расказ-

¹ В. В. Швед, *Паміж Польшчай і Расіяй: Грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772-1863)*, Гродна 2001, с. 226-250, 269-288, 308-326; яго ж, *Падзеі і постаці Гродзенскай даўніны*, Гродна 1995, с. 17-25, 137-157; яго ж, *По следам Гродзенскай старіны*, Гродно 1993, с. 43-48; яго ж, *Горадня: Аповяды з гісторыі горада (сяр. 16 — канец 18 ст.)*, Гродна 1997, с. 98-108; яго ж, *Губернскі Гродна: Аповяды з гісторыі горада (канец 18 ст. — пач. 20 ст.)*, Баранавічы 2003, с. 41-49, 81-88.

² В. В. Швед, *Паміж Польшчай і Расіяй...*, с. 211-225; яго ж, *Падзеі і постаці Гродзенскай даўніны...*, с. 126-136; яго ж, *Грамадска-палітычныя погляды А. Міцкевіча ў віленска-ковенскі перыяд (1815-1823 гг.)*, [у:] *Адам Міцкевіч і сусветная культура*, кн. 3, Седльцэ 2000, с. 265-269; В. В. Швед, В. Н. Мацэвіч, *Патаемныя таварыствы ў Свіслацкай гімназіі (першая чвэрць XIX ст.)*, [у:] *Старонкі Свіслацкага краю*, Гродна 2001, с. 105-110; В. В. Швед, *Гісторыя Беларусі канца XVIII — першай паловы XIX ст. на старонках „Кнігі народа польскага і пілігрымства польскага” А. Міцкевіча*, [у:] *Адам Міцкевіч і нацыянальныя культуры*, Мінск 1998, с. 132-136.

валі гісторыі аб слаўных людзях старажытнасці, імёнамі якіх называлі сябе. Праславіўшыся вучні-вайскоўцы ўзнагароджваліся крыжамі з залатой паперы („Крыж святой любві да Айчыны”). У 1815 г. Зан напісаў марш для войска, дзе заклікаў юнакоў спяшацца на дапамогу Напалеону Банапарту, які адрадіў Вялікае Княства Літоўскае. У камедыі „Пастаянства ў сяброўстве” Зан усхваляў памерлых за Айчыну і гаварыў аб надзеі адраджэння ВКЛ і Польшчы на Венскім кангрэсе³.

У 1817-1822 гг. у Вільні дзейнічала дазволенае мясцовымі ўладамі таварыства шубраўцаў. За гэты час яны выдалі 287 нумароў сацыяльнай газеты „Wiadomości Białokowe” („Вулічныя навіны”). У 147 нумары быў змешчаны артыкул аб „Варшаўскім сябры”, які надалаў шубраўцам ліст, дзе між іншым пісаў: „Праўда, іншы раз нават вашы прыхільнікі скардзяцца, што для палякаў вы пішаце па-кітайску, што яны не могуць разумець вас. Вы пішаце для Літвы, а не для Кароны. Вы менш клапаціцеся аб тым, ці зразумее вас Варшава, абы толькі зразумелі вас Вільна і Літва”⁴. Шубраўцы імкнуліся да адраджэння Літоўска-Польскай канфедэрацыі з палітычнай аўтаноміяй для Літвы.

У 1817-1823 гг. існавала таварыства філаматаў, у 1820-1823 гг. — таварыства філарэтаў. Ліцвінскі характар іх дзейнасці заўважыў, нават, імперскі камісар М. Навасільцаў. У сваім рапарце Канстанціну Паўлавічу ён пісаў, што допыты філаматаў і філарэтаў „ясно обнаружили, что под словом приверженность к своему краю разумелось не приверженность к Российской империи вообще, но только к губерниям, составляющим Виленский учебный округ”⁵. А трэба напаміць, што тэрыторыю Віленскай навучальнай акругі складалі землі былога ВКЛ.

Ліцвінскасць у дзейнасці таварыстваў філаматаў і філарэтаў грунтавалася на складзе іх сяброў. Звернем увагу на заснавальнікаў таварыстваў і актыўных дзеячаў: А. Міцкевіч паходзіць з Навагрудка, Т. Зан — з Маладзечна, А. Петрашкевіч — са Шчучына, Я. Чачот з Мышы пад Баранавічамі, М. Рукевіч — з Беласточчыны, І. Дамейка — з-пад Міра, Ю. Кавалеўскі — з Вялікай Бераставіцы,

³ Расійская нацыянальная бібліятэка імя Салтыкова-Шчадрына, адзел рукапісаў, ф. М. К. Шыльдэра, кар. 19, № 12, с. 48; С. Шолкович, *Польская пропаганда в учебных заведениях Северо-Западного края*, [у:] *Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России*, составил С. Шолкович, Вильна 1885, вып. 1, с. 269.

⁴ С. Шолкович, *Польская пропаганда в учебных заведениях...*, с. 257.

⁵ Цыт. па: К. Цвірка, *Паданне пра філаматаў, або Доля аднаго пакалення*, [у:] *Філаматы і філарэты*, Мінск 1998, с. 20.

А. Ходзька — з Вілейшчыны, А.-Э. Адынец — з Ашмяншчыны. З арыштаваных 108 філаматаў і філарэтаў, па даных на 1822 г., было з Мінскай губ. — 22 чалавек, з Гродзенскай губ. — 25, з Беларускай вобл. Гродзенскай губ. — 7, з Віленскай губ. — 27 чалавек⁶. Па іншых даных: з Мінскай губ. было 33 філаматы і філарэты, з Гродзенскай губ. — 28, з Магілёўскай — 5⁷. Такім чынам, ад 81 да 104 чалавек было ліцвінскага (беларускага) паходжання.

Слушна пісала А. Віткоўска, што ў мурах Віленскага ўніверсітэта сустрэлася моладзь, выхаваная на беларускай рэгіянальнай культуры „herbowego gminu” (простанароддзя), „аб’яднаныя ў Вільні, у мурах адной вучэбнай установы, адчулі сябе „аддзінствам моцным”, упаўнаважаным да захоўвання сваёй рэгіянальнай асаблівасці. Нават больш. Літоўская рэгіянальнасць стала асабліва актыўнай часткай іх свядомасці, іх спосабу бачання сябе. Суправаджае ім яна таксама няўстанна, як цвярозае разуменне грамадскай сітуацыі і пазіцыя ў жыцці, якую бацькі не падаравалі і якую трэба здабыць самому”⁸. Прывядзем адзін яскравы прыклад. Калі сябры папракнулі Ігната Дамейку, які знаходзіўся ў Чылі, за тое, што ён быццам пачаў забываць родны край, рабіцца чужым, дык ён ім адказаў: „Вядома ж, перарадзіцца я ніколі не здолею і спадзяюся на Бога, што я — ці ў Кардыльерах, ці ў Панарах — усё роўна памру ліцвінам”⁹.

Філаматы і філарэты вельмі любілі сваю Радзіму і не забываліся пра яе, нават, у далёкім замежжы. „Нідзе на зямлі, — пісаў А. Міцкевіч сябрам па эміграцыі, — няма такога бесклапотнага жыцця, як у літоўскіх вёсках і засценках. Колькі там радасці, любові, заўсёднага жыцця для ўсіх. Можна, Бог не дасць ужо вярнуцца да гэтага жыцця, але я павінен нешта зрабіць, каб захаваць тое дарагое *нацыянальнае зерне* (курсіў мой — В. Ш.) і даць іншым адчуць яго вартасць”¹⁰. Славуты сябра Міцкевіча А. Пушкін назваў яго „певцом Литвы”. Як жа тут не ўспомніць міцкевічаўскія радкі з „Пана Тадэвуша”:

*Літва! Мая Айчына! Ты — нібы здароўе.
Цябе той цэніць, хто ўжо страціў. Зноў і зноў я
Табою мрою, зноў ты ў снах перад вачыма.
Вярнуць цябе хачу я ў слоўе хоць, радзіма*¹¹.

⁶ *К истории тайных обществ и кружков среди литовско-польской молодежи в 1819-1823 гг.*, Ф. Вержбовский, Варшава 1898, с. 81-84.

⁷ *Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. документов и материалов*, т. 4, Мінск 1979, с. 270-271.

⁸ A. Witkowska, *Mickiewicz. Słowo i czyn*, Warszawa 1975, s. 10.

⁹ *Філаматы і філарэты. Зборнік*, Мінск 1998, с. 285.

¹⁰ А. Міцкевіч, *Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве*, Мінск 1998, с. 7.

¹¹ *Філаматы і філарэты...*, с. 25, 103.

Ануфры Петрашкевіч у 1817 г. у „Роздуме каля руінаў Гедымінавага замка” напіша:

*Не згасне вера: продкаў слава
Нашчадкам будзе ззяць яскрава,
Ужо не ўбачыш тут нідзе ты
І следу гмахаў Ягелона.
Так час сатрэ мо й замак гэты,
Схавае ўсё ў зямное лона.
Ды толькі сцярці немагчыма
Любові да цябе Радзіма!¹²*

Міхал Рукевіч прысвяціў свой верш „Пагоні” і заклікаў у ім філарэтаў:

*Гэй браты, гэі, філарэты!
Смех і радасць — зноў у нас!
Ці ж ужо ўсе песні спеты?
Не мінуў яшчэ наш час!
Дык калі паклічуць трубы
Нас у сонечны прасцяг
Дружна ўздымем вальналюбны
Мы з Пагоняй нашай сцяг!¹³*

Сваю „Літву, бацькоўскі край” увасаблялі філаматы і філарэты ў сваіх літаратурных творах, асабліва А. Міцкевіч, Я. Чачот, Т. Зан, А. Петрашкевіч. У Міцкевіча мы знаходзім вобразы сучаснікаў, тагачаснае іх жыццё, геаграфічныя назвы, пейзажы і прыроду, гістарычнае мінулае Наваградчыны і іншых беларускіх мясцін. Назвы твораў 1818-1824 гг. гавораць самі за сябе: „Мешка, князь Навагрудка”, „Бульба”, „Да Нёмна”, „Літоўская песня аб Кейстутавым кані”, „Гражына. Літоўская аповесць”, „Дзяды” і іншыя. Шмат цікавага можна знайсці ў песнях-баладах Чачота з цыкла „Спевы пра даўніх ліцвінаў да 1434 года”, у такіх баладах, як „Бекеш”, „Наваградскі замак”, „Радзівіл, альбо Заснаванне Вільні”, у шматлікіх вершах і песнях. Патрыятычна гучаць такія словы з верша „О ты край мой нешчаслівы”:

*О ты край мой нешчаслівы!
Дзе ж твае ўсе абаронцы?
Ці ўжо ўбачаць твае нівы
Шматчаканай волі сонца?
Вораг, глянь, грабе адкрыта
Дар найшчодры твайго поля,*

¹² Там жа, с. 240.

¹³ Там жа, с. 277.

*Ад тваіх ахвяраў сыты,
Ён смяецца з нашай долі¹⁴.*

Менавіта Чачот для беларускай літаратуры стаў маяком у дарозе да народнасці. Філаматы і філарэты ўслед за ім у сваіх творах выкарыстоўвалі народныя паданні, сімволіку, фальклорныя матывы. У Чачота — балады „Калдычэўскі шчупак”, „Падземны звон на горцы ў Пазяневічах”, „Узногі”, „Мышанка”, „Свіцязь”. У Міцкевіча — балады „Свіцязь”, „Свіцязянка”, „Рыбка”, „Тукай, або выпрабаванні дружбы”, „Лілеі”. У Т. Зана — камедыя „Грэцкія піражкі”, паэма „Табакерка”, балады „Свіцязь-возера” і „Цыганка”. Адным з першаадкрывальнікаў беларускага фальклору быў А. Петрашкевіч. У 1818 г. ён чытае на пасяджэнні філаматаў свой верш „Купала”, які не захаваўся, але ёсць ідылія з такой жа назвай. У ёй аўтар перадае рэтуалы беларускага свята (ахвярапрынашэнні язычніцкаму богу Купалу, зварот да яго з малітвай-песняй, роля дзядка-ахоўніка жару для купальскага агню), вераванні беларусаў у ведзьмаў, якія быццам бы лятаюць у купальскую ноч на мётлах і высмоктваюць малако ў кароў.

Выкарыстаны народныя матывы і ў творчай спадчыне А. Ходзькі: балады „Маліны” (старэйшая сястра з рэўнасці забівае малодшую, якая потым прарастае вярбой) і „Васілёк” (пра пераўвасабленне душ памерлых у галубоў), вершы-песні „Зух”, „Алеся”, „Паніч і дзяўчына”. На фальклорных матывах заснаваны балады А.-Э. Адынца „Паланянка літвіна” (напамінае „Зух” Ходзькі), „Сон Алесі”, „Русалкі”.

Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на адносіны філаматаў і філарэтаў да беларускай мовы. Большасць з іх ведала і шанавала мову роднага народа. Ва ўспамінах „Філарэты і філаматы” (1872) І. Дамейка прыводзіць па памяці праз 50 гадоў песню Чачота на беларускай мове, з якой той звяртаецца да Міцкевіча ў дзень яго імянін:

*Што ж мы ваішці скажам,
Простыя з сяла людзі?
Якія песнячкі звязам,
Будзь рад з таей, цо будзе¹⁵.*

Чачот, адчуваючы прыхільнасць Міцкевіча да твораў на беларускай мове, на прыезд яго з Коўна (1819) напісаў:

*Едзеш, міленькі Адам,
Глядзіце, а онь, а онь,*

¹⁴ Я. Чачот, *Наваградскі замак: Творы*, Мінск 1989, с. 66.

¹⁵ *Філаматы і філарэты...*, с. 304, 389.

*Дык ён харошанькі сам,
Пад нём — вароненькі конь.*

.....
*Наш ты міленькі Адам,
Насмуціў жа ты нас досць,
Наградзі смутак нам
І будзь у нас доўга госць¹⁶.*

Беларускую песню спявае Міцкевічу замужняя Марыля Путкамер, калі ён прыехаў у Бальценікі:

*Да цераз мой двор,
Да цераз мой двор
Цяцера ляцела.
Да не даў мне Бог,
Не судзіў мне Бог,
За каго я хацела¹⁷.*

Міцкевіч не толькі разумеў і размаўляў па-беларуску, але чытаў і пісаў на ёй. У першапачатковай рэдакцыі „Прадмовы” да „Дзядоў” Міцкевіч адзначыў: „Уся аснова твора ўзята з сялянскіх песень, нават формулы розных заклінанняў мы пераклалі з літоўскай мовы”¹⁸. Зразумела, рэч ідзе пра беларускую мову. Алесь Белакоз, стваральнік музея беларускай культуры ў Гудзевічах, у сваёй кнізе ўспамінае, што ў сярэдзіне 1970-х гадоў пачуў па першай праграме Польскага тэлебачання, што нейкі польскі літаратуразнавец знайшоў 36 беларускіх вершаў Міцкевіча з праўкамі рукой паэта. Юрка Геніюш адшукаў гэтага даследчыка, але той адрокся ад свайго выступлення і заявіў, што нічога не знаходзіў. Праз пэўны час ён некуды знік¹⁹.

Беларускія песні Чачота (на музыку Т. Зана) філаматы і філарэты добра ведалі і спявалі. Адбывалася нечуваная з’ява. Мова запрыгоненага і непісьменнага мужыка набыла публічнае гучанне — яна пелася шляхецкай студэнцкай моладдзю на сваіх сходах і пасяджэннях таварыстваў, на святкаваннях імянін. Вельмі папулярнай была песня „Да пакінце горла драць”. Т. Зан у лісце да Верашчакаў (31.X.1820) напісаў як раптам сярод ночы ў заезным доме ў Канвалішках яго абудзіў спеў Міцкевіча і Чачота:

*Да пакінце горла драць,
Да пакінце, братцы, спяваць!*

¹⁶ Я. Чачот, *Наваградскі замак...*, с. 15-16.

¹⁷ *Філаматы і філарэты...*, с. 29.

¹⁸ Там жа, с. 363.

¹⁹ А. Белакоз, *Каб жыла Беларусь: Артыкулы, успаміны, інтэрв’ю*, Мінск 2003, с. 57-58.

*Да клікнейма адно раз:
Будзь здароў, наш Ярош!
Благаславі яго Спас!..*²⁰

Польскія даследчыкі знаходзяць нямала беларускіх слоў і выразаў, цэлых словазваротаў, уласцівых беларускай мове ў творах А. Петрашкевіча. Ведае беларускую мову Ф. Малеўскі, які заклікае вывучаць мовы розных станаў грамадства²¹.

Не развіталіся з беларускай мовай філаматы і філарэты і пазней, што сведчыць аб грунтоўнасці і паслядоўнасці ведання і выкарыстання мовы. Агульнавядома, што Чачот выдаў шэсць зборнікаў сабраных ім беларускіх народных песень як у перакладзе на польскую мову, так і ў арыгінале. Міцкевіч у Каледж дэ Франс у курсе лекцый па славянскіх літаратурах расказваў: „На беларускай мове, якую называюць русінскай альбо літоўска-русінскай, таксама размаўляе каля дзесяці мільёнаў чалавек; гэта самая багатая і чыстая гаворка, яна ўзнікла даўно і выдатна распрацавана. У перыяд незалежнасці Літвы вялікія князі карысталіся ёю для сваёй дыпламатычнай перапіскі”²².

Ф. Малеўскі падаў ідэю і затым стварыў Статыстычны камітэт для ўсебаковага даследавання Беларусі. Разам з М. Рукевічам была падрыхтавана і без дазволу ўлад надрукавана ў віленскай базыльянскай друкарні інструкцыя „Геаграфічнае апісанне”. Яна раздавалася ў 1821 г. філарэтам для вывучэння і статыстычнага апісання сваіх парафій у час канікул па такіх пытаннях, як: месцазнаходжанне населенага пункта, яго прастора і паверхня, дарогі, рэкі, каналы, клімат, склад насельніцтва, развіццё эканомікі, маральны стан, норавы, звычаі, матэрыяльная і духоўная культура, чужаземны уплыў на яе (асабліва „маскалёў”-вайскоўцаў). А яшчэ цікавіла, як даносіў Навасільцаў, „дух у дваранстве — любоў да Айчыны”, „нацыянальны дух іншых станаў грамадства”²³. Сам Рукевіч даў прыклад статыстычнага апісання Беласточчыны²⁴.

Навуковыя інтарэсы некаторых філаматаў і філарэтаў былі моцна звязаны з Беларуссю. Ф. Малеўскі вывучаў гісторыю дзяржавы і права ВКЛ, у прыватнасці пытанні ўлады і канцылярскага праўлення. Я. Чачот авалодваў „краёвым” правам у выкладанні прафесара Віленскага ўніверсітэта І. Даніловіча. А. Ходзька дас-

²⁰ Я. Чачот, *Наваградскі замак...*, с. 14-15.

²¹ *Філаматы і філарэты...*, с. 232, 249-250.

²² Там жа, с. 122.

²³ Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў у Санкт-Пецярбургу, ф. 735, воп. 10, спр. 7, арк. 283, 285.

²⁴ *Філаматы і філарэты...*, с. 268.

ледаваў гісторыю ВКЛ²⁵.

Па ўспамінах М. Чарноцкага, вядома пра таварыства „Думаючай моладзі” (першапачатковая назва „Шасці”) у складзе 8 студэнтаў Віленскага універсітэта. Ініцыятыву ў стварэнні праявіла група з чатырох выпускнікоў Мінскай гімназіі, паступіўшых ва універсітэт у 1815 г. Да іх далучыліся ў 1819 г. іншыя і 18 студзеня адбылося першае пасяджэнне. На пратаколе апошняга стаіць дата 29 чэрвеня 1819 г. Старшынёй таварыства быў П. Пенчкоўскі, а сакратаром — М. Чарноцкі. Як і ў філаматах, на пасяджэннях гэтага таварыства чыталіся творы сяброў (Т. Зана, А. Ходзькі), рэфераты аб слаўных гістарычных постацях (А.-Т. Касцюшцы, Ю. Панятоўскім, М. Глінскім, Г. Калантаі, Т. Чацкім і інш.), аб вольнасцях народаў, аб сапраўдным патрыятызме²⁶. Т. Зан успамінаў, што падчас яго вучобы ў Мінску „мужыцкай мовай Міншчыны ахвотна карысталіся студэнты”²⁷.

Са студзеня па ліпень 1820 г. дзейнічала Маральнае таварыства, аб’яднаўшае каля 10 былых свіслацкіх гімназістаў, якія працавалі губернерамі ці хатнімі настаўнікамі малодшых вучняў. Я. Абрамовіч склаў статут, паводле якога кожны павінен „для ўдасканалвання сябе ў чыстым польскім слогу займацца рознымі сачыненнямі” і адзін раз у тыдзень выступіць на пасяджэнні з прамовай. У апошніх быў выразна бачны ліцвінска-польскі патрыятычны дух: усхвалялі Л. Сапегу, Г. Калантая, Жалігоўскага, Замойскага, Тарноўскага і іншых выдатных асоб Літвы і Польшчы, ідэалізавалі мінулае Рэчы Паспалітай²⁸.

У красавіку — чэрвені 1820 г. сярод віленскай студэнцкай моладзі існавала легальная арганізацыя маральна-асветніцкай і палітычнай накіраванасці, створаная філаматам Т. Занам (Архі, Архіпрамяністы) пад назвай Прамяністыя. Статут або „Пятнаццаць правілаў паводзін для моладзі, якая належыць Таварыству сяброў карыснай забавы” напісаў Ю. Яжоўскі. Паводле яго мэтай прамяністых было далучэнне моладзі да навукі, дабрадзейнасці, прыстойнасці, разважлівасці, добрых паводзін, сяброўства, узаемадапамогі. Як ўспамінаў прамяністы К. Качкоўскі, „праца, стараннае і сумленнае выкананне сваіх абавязкаў, маральныя паводзіны і ўзаемная павага да сябе, нарэшце, пастаянная падтрымка

²⁵ *Korespondencja*, t. 1, Kraków 1913, s. 41, 66, 139.

²⁶ М. Czarnocki, *Krótką wiadomość o tajnych towarzystwach uczniów Uniwersytetu Wileńskiego aż do ich rozwiązania w r. 1824*, [w:] *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, 1907, t. 1, s. 1-38.

²⁷ *Філаматы і філарэты...*, с. 204.

²⁸ *К истории тайных обществ и кружков...*, с. 11-13.

роднай мовы, літаратуры і гісторыі і ў цэлым усіх навук, наколькі магчыма, па-польску і сумесная дзейнасць па найшырокаму развіццю ў краі асветы”²⁹.

За афіцыйна зацверджанымі маральнымі правіламі хаваўся патрыятычны характар прамяністых. VII правіла абвяшчала: „Калі адчуеш прыхільнасць да айчыннай зямлі, дык можаш быць упэўнены, што зрабіў ты вялікі крок на шляху ўдасканалвання свайго сэрца”. У VIII правіле гаварылася: „Прыхільнасць да айчыннай зямлі заключаецца ў тым, каб жадаць добра сваім суайчынікам рознага стану і ўсяму народу наогул, захоўваць карысныя звычаі сваіх бацькоў, любіць прыродную мову і вывучаць яе, мець у памяці гонар і подзвігі продкаў і наследаваць ім па меры сваіх сілаў і стану”³⁰. Думкі аб адраджэнні Польшчы праявіліся ў створаных прамяністымі песнях, вершах, прозе, праграмных сачыненнях. Гучны рэзананс мелі маёўкі, якія адбыліся 19 красавіка, 18 і 30 мая ў ваколіцах Вільні (Пагуляны, Паплавах, Грыбшках). На іх прамяністыя чыталі свае вершы і прозу (у тым ліку на беларускай мове), выступалі з прамовамі, спявалі беларускія песні, ігралі ў розныя гульні, у перапынках пілі малако з белым хлебам або свежымі пірагамі. Філаматы, якія ўдзельнічалі ў маёўках, пазнавалі моладзь, з шэрагоў якой вербавалі „шчырых і адкрытых” для тайных таварыстваў³¹.

Мала вядома пра Саюз айчынных натуралістаў, пра які паведаміў Міцкевіч Ю. Яжоўскі. У сваім адказе 17 мая 1820 г. Міцкевіч напісаў: „Праект аб саюзе натуралістаў Тамаша архівыватавальны. Хацеў бы толькі, каб і жывёлы, і матылі, і птушкі літоўскія (чытай беларускія — В. Ш.) збіралі для ўтварэння кабінета літоўскай натуральнай гісторыі. Кожны павінен прыкласці пры ахвяраваным экзэмпляры яго апісанне, што чуў пра яго, што чытаў і што назіраў сам, бо шмат, напрыклад, насякомых не ведаем, або іншых ведаем памылкова”³². Колькі праіснаваў саюз, хто ў яго ўваходзіў, на жаль, на сённяшні дзень невядома.

Такім чынам, нават, па матэрыялах, якімі на сённяшні дзень валодаюць даследчыкі, можна сцвярджаць, што сябры значнай колькасці вучнёўскіх і студэнцкіх патаемных таварыстваў не парывалі

²⁹ B. Limanowski, *Historia demokracji polskiej*, t. 1, Warszawa 1957, s. 199-200.

³⁰ С. Шолкович, *Польская пропаганда в учебных заведениях...*, с. 259.

³¹ I. Domejko, *Filareci i filomaci*, [w:] *Z filareckiego świata*, wyd. H. Mościcki, Warszawa 1924, s. 88-90; *Korespondencja filomatów (1817-182)*, wybór i opracowanie Marta Zielińska, Warszawa 1989, s. 84; S. Świrko, *Z Mickiewiczem pod rękę czyli życie i twórczość Jana Czeczota*, Warszawa 1989, s. 66, 68, 298.

³² *Korespondencja filomatów...*, s. 100.

са сваім ліцвінскім (беларускім) паходжаннем і гэтае адлюстравалася на розных формах іх дзейнасці: вучэбнай, літаратурнай, навуковай, супрацьўрадавай. Упэўнены, што паглыбленне ў крыніцы толькі ўмацуе дадзеныя высновы.